नेपाली वाच्यव्यवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नवराज पाण्डे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

नेपाली वाच्यव्यवस्था – नवराज पाण्डे, २०६४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम्.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री नवराज पाण्डेले नेपाली वाच्यव्यवस्था शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६४/ /

....

प्रा.डा.देवीप्रसाद गौतम
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री नवराज पाण्डेले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गर्नुभएको नेपाली वाच्यव्यवस्था नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख, प्रा. घनश्याम उपाध्याय ....

२. शोधनिर्देशक, प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम ....

३. बाह्य परीक्षक, ...

मितिः २०६४/०३/

कृतज्ञताज्ञापन

प्रथमतः प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा प्रेरणाप्रद सुझाव र उचित निर्देशन गरिदिनु हुने मेरा शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु प्रा.डा. श्री देवीप्रसाद गौतमप्रति हृदयतः आभार व्यक्त गर्दछु । आफ्नो व्यस्त समयमा पनि मेरा लागि निरन्तर प्रेरणा र मार्गदर्शन दिनुका साथै अन्योलका क्षणमा उत्साह प्रदान गरेकोमा वहाँप्रति म ऋणी छु ।

शोधपत्र लेख्ने प्रेरणा दिई स्वीकृत गरिदिने नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्यायप्रति अनुगृहीत छु । शोधपत्र लेखनको क्रममा उचित प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरुद्वय प्रा.डा. व्रतराज आचार्य र डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलप्रति पनि म हृदयतः आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र लेखनकै क्रममा सामाग्रीसङ्कलनदेखि लिएर अन्योलका समयमा सहयोग गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरुज्यू श्री भीमनारायण रेग्मीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसै गरी धरानबाट मलाई सामग्री उपलब्ध गराएर सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुज्यू श्री टङ्कप्रसाद न्यौपानेप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधकार्यका सन्दर्भमा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याउने मित्रमण्डलीमा उपेन्द्र सुवेदी, राजु लम्साल, खिमानन्द पोखरेल, दिपक ढकाल, अनिल शाह, बद्री न्यौपाने, धर्मराज पन्थीको गुन पनि चटक्क बिर्सन सक्दिन । यसका साथै मित्र बालक देवकोटा र भाइ नवीन पोखरेलको सहृदयतालाई साधुवाद ।

यसरी नै आर्थिक र व्यवहारिक समस्यासँग संघर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउने पूज्य माता पद्मकुमारी पाण्डेप्रति म आजीवन ऋणी छु ।

शोधपत्रको सामग्रीका निम्ति त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयका कर्मचारीहरूप्रति आभारी छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई शुद्धताका साथ टङ्कण गरिदिने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, म यो शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः २०६४

नवराज पाण्डे
स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

विषयसूची

पृष्ठ

परिच्छेद एक

शोधपरिचय १-३

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषयपरिचय १

१.४ समस्याकथन २

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता २

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ३

१.९ शोधविधि ३

१.९.१ सामग्रीसङ्कलनविधि ३

१.९.२ सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण विधि ३

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ३

परिच्छेद दुई

नेपाली वाच्यव्यवस्थासम्बन्धी पूर्वअध्ययनको समीक्षा ४-५३

२.१ विषयप्रवेशः ४

२.२ परम्परागत नेपाली व्याकरण ४

२.२.१ 'ए ग्रामर अफ द नेपाली ल्याङ्ग्वेज ४

२.२.२ 'नेपाली ग्रामर एण्ड इङ्गलिस-नेपाली, नेपाली-इङ्गलिस भोकाबुलरी' ५

२.२.३ 'चन्द्रिका' : गोरखाभाषा व्याकरण ५

२.२.४ 'मध्यचन्द्रिका' ७

२.२.५ 'बृहद् नेपाली व्याकरण' ८

२.२.६ अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशन १२

२.२.७ 'माध्यमिक नेपाली व्याकरण' १४

२.३ आधुनिक नेपाली व्याकरण १५

२.३.१ 'शब्दरचना र वर्णविन्यास' १५

२.३.२ नेपाली वाक्य व्याकरण २०

२.३.३ शिक्षक निर्देशिका २३
२.३.४ 'आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना' २७
२.३.५ 'समसामयिक नेपाली व्याकरण' ३०
२.४ शोधग्रन्थहरूमा भएका वाच्यसम्बन्धी पूर्वअध्ययनहरू: ३६
२.४.१ नेपाली भाषामा वाच्यपरिवर्तन ३६
२.४.२ 'वाच्यपरिवर्तन' ५०
२.४.३ 'नेपालीमा पदावली व्यवस्था' ५९
२.५ वाच्यको परिभाषाहरूमा देखिने साझा र पृथक कुराहरू ६६
२.६ वाच्यका प्रकारहरूमा देखिने साझा र भिन्न कुराहरू ६७
२.७ वाच्यको परिभाषा र उदाहरणमा देखिने असङ्गत पक्षहरू ६९
२.८ निष्कर्ष ७०
परिच्छेद तीन
वाच्य र वाच्यान्तरण ७२-८३
३.१ विषयप्रवेश ७२
३.२ वाच्यको परिभाषा ७२
३.३ वाच्यका प्रकार ७३
३.३.१ कर्तृवाच्य ७३
३.३.२ कर्मवाच्य ७४
३.३.३ भाववाच्य ७४
३.३.४ भावकर्मवाच्य ७५
३.४ थिटा सिद्धान्त र नेपाली वाच्य ७५
३.५ वाच्यान्तरणको परिभाषा ८०
३.६ वाच्यान्तरणका सन्दर्भ ८१
३.७ करण र अकरण क्रियाको वाच्यान्तरण ८५
३.८ सकर्मक र अकर्मक क्रियाको वाच्यान्तरण ८५
३.९ द्विकर्मक क्रिया र वाच्यान्तरण ८६
३.१० पूरकापेक्षी क्रिया र वाच्यान्तरण ८७
३.११ प्रेरणार्थक क्रियाको वाच्यान्तरण ८७
३.१२ संयुक्त क्रिया र वाच्यान्तरण ८८
३.१३ जटिल वाक्य र वाच्यान्तरण ९०
३.१३.१ मिश्रवाक्य र वाच्यान्तरण ९०

३.१३.१.१ एककर्तृक मिश्रवाक्य र वाच्यान्तरण ९१
३.१३.१.२ द्विकर्तृक मिश्रवाक्य र वाच्यान्तरण ९१
३.१३.२ संयुक्त वाक्य र वाच्यान्त ९१
३.१३.२.१ एककर्तृक संयुक्त वाक्यको वाच्यान्तरण ९२
३.१३.२.२ द्विकर्तृक संयुक्तवाक्यको वाच्यान्तरण ९२
३.१३.३ मिलित वाक्य र वाच्यान्तरण ९२
३.१४ सकर्मक क्रिया र भावकर्मवाच्य ९३
३.१४.१ एककर्मक क्रिया र भावकर्मवाच्य ९५
३.१४.२ द्विकर्मक क्रिया र भावकर्मवाच्य ९६
३.१४.३ पूरकापेक्षी क्रिया र भावकर्मवाच्य ९७
३.१४.४ संयुक्त क्रिया र भावकर्मवाच्य ९७
३.१४.५ करण, अकरण क्रिया र भावकर्मवाच्य ९८
३.१५ वाच्यान्तरणमा प्रतिबन्ध ९८
३.१६ केही विशेष प्रयोगहरू १०२
३.१७ निष्कर्ष : १०२
परिच्छेद चार
वाच्य र अन्य व्याकरणिक पक्षहरूका बीच सम्बन्ध १०३-१०१
४.१ विषयप्रवेश १०३
४.२ वाच्य र पुरुष १०३
४.३ वाच्य र क्रियापद १०५
४.४ वाच्य र आदर १०७
४.५ वाच्य र विभक्ति १०९
४.६ वाच्य र पदसङ्गति १११
४.७ वाच्य र चेतनकर्ता ११४
४.८ वाच्य र आत्मबोधक ११५
४.९ वाच्य र सर्वार्थी ११६
४.१० वाच्य र अर्थसुरक्षण ११७
४.११ निष्कर्ष ११९
परिच्छेद-पाँच
उपसंहार १२०-१२३
सन्दर्भसामग्रीसूची १२४-१२५

परिशिष्ट १२६–१४५

चिह्नसूची

–	निर्देशक चिह्न
/	विभाजक (विकल्प रूप)
श्र	वाच्यान्तरित रूप
☐	शून्य रूप
+	संयोजक वा जोड
=	बराबर वा समान
८	प्रतिबन्ध चिह्न
☐	थिटा चिह्न
( )	गौण चिह्न

सङ्केतसूची

अ.क्रि.	- अकर्मक क्रिया
अव	- अवधारणास्थल
इ.सं.	- इस्वी संवत्
क्रिप	- क्रिया पदावली
क्रिविप	- क्रियाविशेषण पदावली
द्वि.कि.	- द्विकर्मक क्रिया
नाप	- नामपदावली
पप	- परसर्ग पदावली
पृ.	- पृष्ठ
रा.प्र.प्र.	- राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
संस्क.	- संस्करण
स.क्रि.	- सकर्मक क्रिया
वा	- वाक्य
वि.सं.	- विक्रम संवत्
वि.के.	- विकास केन्द्र
त्रि.वि.	- त्रिभुवन विश्वविद्यालय